TIL VA YOZUV: YOZUV TURLARINING KELIB CHIQISH VA TARAQQIYOT BOSQICHLARI MASALASI

Abduqodirova Gulsanam Kozimjon qizi
Andijon davlat chet tillari insituti
Xorijiy filologiya va turizm fakulteti
Filologiya va tillarni o’qitish (koreys tili) talabasi.
gulsanam.20008@icloud.com

Annotatsiya. Maqolaning maqsadi yozuv turlarining kelib chiqishi va taraqqiyot bosqichlarini tarixiy mantiqiy izchillikda yoritish, ularning asosiy tipologik xususiyatlarini ajratish hamda yozuvning til bilan o‘zaro munosabatini ilmiy asosda ko‘rsatishdan iborat. Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, tavsifiy va tizimli tahlil metodlari qo‘llanildi; yozuvning paydo bo‘lishi va rivojlanishi bo‘yicha ilmiy adabiyotlar, ensiklopedik hamda onlayn manbalar solishtirildi. Natijalar yozuvning kelib chiqishi bir yo‘nalishli emasligini, u turli hududlarda hisob-kitob, ma’muriy qayd va ramziy ifoda ehtiyojlari asosida shakllanganini ko‘rsatdi. Piktografik bosqich predmetni bevosita aks ettirsa, ideografik bosqich mavhum tushunchalarni ifodalash imkonini kengaytirgan, fonetik bosqich esa yozuvni tilning tovush tuzilishiga yaqinlashtirgan. Shuningdek, logografik, bo‘g‘inli va alifboli tizimlar yozuv taraqqiyotining asosiy yo‘nalishlari sifatida ajratildi. Xulosa qilib aytganda, yozuv bosqichma-bosqich takomillashgan ijtimoiy madaniy tizim bo‘lib, savodxonlik, ta’lim, boshqaruv va madaniy merosni saqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so’zlar: yozuv, yozuv turlari, piktografik yozuv, ideografik yozuv, fonetik yozuv, alifbo yozuvi, savodxonlik, madaniy meros.

Аннотация. Цель статьи — в историко-логическои последовательности осветить происхождение и этапы развития видов письма, выделить их основные типологические признаки и научно показать взаимосвязь письма с языком. В исследовании использованы историко-сравнительныи, описательныи и системныи методы; сопоставлены научная литература, энциклопедические и онлаин-источники по проблеме возникновения и развития письма. Результаты показали, что происхождение письма не было однонаправленным: оно формировалось в разных регионах под влиянием потребностеи учета, административнои фиксации и символического выражения. Пиктографическии этап непосредственно отображал предметы, идеографическии расширил возможности передачи абстрактных понятии, а фонетическии этап приблизил письмо к звуковои структуре языка. Также были выделены логографическая, слоговая и алфавитная системы как основные направления развития письма. В заключение отмечается, что письмо представляет собои поэтапно совершенствующуюся социально культурную систему, имеющую важное значение для грамотности, образования, управления и сохранения культурного наследия.

Ключевые слова: письмо, виды письма, пиктографическое письмо, идеографическое письмо, фонетическое письмо, алфавитное письмо, грамотность, культурное наследие.

Abstract. The aim of the article is to present the origin and stages of development of writing systems in a historical and logical sequence, to distinguish their main typological features, and to show the scientific relationship between writing and language. The study uses historical-comparative, descriptive, and systemic methods; scholarly literature, encyclopedic sources, and online materials on the emergence and development of writing were compared. The results show that the origin of writing was not one-directional: it formed in different regions under the needs of accounting, administrative record-

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

keeping, and symbolic expression. The pictographic stage directly represented objects, the ideographic stage expanded the expression of abstract concepts, and the phonetic stage brought writing closer to the sound structure of language. Logographic, syllabic, and alphabetic systems were also identified as the main directions in the development of writing. In conclusion, writing is a gradually improved socio-cultural system that plays an important role in literacy, education, governance, and the preservation of cultural heritage.

Keywords. writing, writing systems, pictographic writing, ideographic writing, phonetic writing, alphabetic writing, literacy, cultural heritage.

Kirish. Til insoniyat tafakkurining asosiy vositasi bo‘lsa, yozuv uning uzoq muddatli saqlanishi, uzatilishi va ijtimoiy xotiraga aylanishini ta’minlagan tizimdir. Yozuv turlarining kelib chiqishi va taraqqiyot bosqichlarini o‘rganish til tarixini, madaniy aloqalarni hamda bilimning jamiyatda institutsionallashuvini anglash uchun zarurdir. Bugungi kunda yozuv faqat texnik belgilash usuli emas, balki ma’no, hokimiyat, ta’lim va identifikatsiya bilan bog‘liq murakkab madaniy hodisa sifatida qaraladi [2]. Shu bois yozuvning paydo bo‘lishi, piktografik va ideografik shakllardan fonetik tizimlarga o‘tishi, alifbo va bo‘g‘in yozuvlarining shakllanishi kabi masalalar tilshunoslik, tarix va madaniyatshunoslik kesishmasida dolzarb ahamiyat kasb etadi. Mavzuning dolzarbligi shundaki, yozuv tizimlari bir xil yo‘nalishda rivojlanmagan: ayrimlari tasviriy belgilar asosida, boshqalari esa tovush birliklarini ifodalash orqali shakllangan. Bu farqlar yozuvning funksional imkoniyatlarini, savodxonlik darajasini va matnni o‘qish usullarini belgilab bergan [2]. Ayni paytda yozuvning dastlabki bosqichlari haqida ma’lumotlar turli hududlar va davrlarga oid topilmalar asosida tiklanadi, shu sababli umumlashtirilgan, tizimli yondashuvga ehtiyoj saqlanib qolmoqda [3] . Mazkur maqolaning maqsadi yozuv turlarining kelib chiqishi va taraqqiyot bosqichlarini tarixiy-mantiqiy izchillikda yoritish, ularning asosiy tipologik xususiyatlarini ajratish hamda yozuvning til bilan o‘zaro munosabatini ilmiy asosda ko‘rsatishdan iboratdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mavzuga doir adabiyotlarda yozuvning kelib chiqishi alohida til tizimidan ko‘ra, hisob-kitob, ma’muriy qayd va ramziy ifoda ehtiyojlari bilan bog‘liq jarayon sifatida talqin qilinadi. Daniels yozuv tizimlarini dunyo tillari bilan o‘zaro aloqada ko‘rib, ularning shakllanishida belgining tovush, bo‘g‘in yoki so‘zga tayangan turli prinsiplari mavjudligini ko‘rsatadi [2]. Houston esa ilk yozuvning paydo bo‘lishini arxeologik topilmalar va ijtimoiy tashkilot rivoji bilan bog‘lab, yozuvning bosqichma-bosqich murakkablashganini ta’kidlaydi [3]. Britannica va Loc.gov materiallari yozuv turlarini piktografik, ideografik, logografik hamda fonetik yo‘nalishlar bilan tavsiflab, tarixiy taraqqiyotda aralash shakllarning keng tarqalganini qayd etadi. UNESCO resurslari savodxonlik va ta’lim nuqtayi nazaridan yozuvning jamiyatdagi funksional ahamiyatini yoritadi. Ushbu maqolada tarixiy-qiyosiy, tavsifiy va tizimli tahlil metodlari qo‘llanadi; yozuv turlarining kelib chiqishi hamda taraqqiyot bosqichlari ilmiy manbalar asosida solishtiriladi, terminlar esa ularning strukturaviy xususiyatlariga ko‘ra izohlanadi. Shuningdek, normativ-huquqiy yondashuv orqali yozuvning ijtimoiy maqomi va til siyosati bilan bog‘liqligi ham hisobga olinadi [1].

Natijalar. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, yozuvning kelib chiqishi bir yo‘nalishli emas, balki turli hududlarda mustaqil ravishda shakllangan ehtiyojlar majmuasi bilan bog‘liq. Dastlabki bosqichda belgi tizimlari xo‘jalik hisobini yuritish, mulkni qayd etish va ma’muriy nazoratni kuchaytirish vazifasini bajargan; keyinchalik ular nutqni ifodalashga yaqinlashib, murakkabroq grafik tizimlarga aylangan . Bu jarayonda piktografik tasvirlar predmetni bevosita aks ettirgan bo‘lsa, ideografik belgilar mavhum tushunchalarni ifodalash imkonini kengaytirgan. Fonetik bosqichga o‘tish esa yozuvni tilning tovush tuzilishiga bog‘lab, uning ifoda quvvatini sezilarli oshirgan [2]. Manbalar tahlili yozuv taraqqiyotida uch asosiy yo‘nalish ajralib chiqqanini ko‘rsatadi: logografik, bo‘g‘inli va alifboli tizimlar. Logografik

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

yozuvda belgi so‘z yoki morfemani bildiradi; bo‘g‘inli tizimlarda esa belgi bo‘g‘in birligiga mos keladi. Alifbo tizimlari tovushlarni alohida belgilar bilan ifodalab, o‘rganish va tarqatish jarayonini soddalashtirgan.Natijalar shuni ham ko‘rsatadiki, yozuvning keyingi bosqichlari jamiyatning savodxonlik darajasi, davlat boshqaruvi va ta’lim tizimi bilan bevosita bog‘langan. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida davlat tilining maqomi va fuqarolarning huquqiy tengligi belgilanishi yozuvning normativ va ijtimoiy funksiyasini yanada mustahkamlaydi [1]. Shu asosda yozuv tarixiy jihatdan faqat texnik vosita emas, balki madaniy merosni saqlovchi, bilimni standartlashtiruvchi va ijtimoiy aloqalarni tartibga soluvchi tizim sifatida namoyon bo‘ladi.

Muhokama. Mazkur natijalar Daniels va Houston qarashlari bilan mos keladi: yozuv avvaliga nutqni to‘liq qayd etish uchun emas, balki ma’muriy va xo‘jalik ehtiyojlarini qondirish uchun shakllangan, keyin esa tovushiy ifodaga tobora yaqinlashgan. Shu jihatdan piktografik, ideografik va fonografik bosqichlar qat’iy ajratilgan tarixiy “sakrashlar” emas, balki bir-biriga tutashgan evolyutsion jarayon sifatida ko‘rinadi. Biroq mavjud manbalar, ayniqsa umumiy tavsifga ega ensiklopedik va onlayn resurslar, ayrim yozuv tizimlarining mahalliy xususiyatlarini yetarli darajada ochib bermaydi . Bu cheklov yozuv taraqqiyotini faqat universal model asosida talqin qilish xavfini tug‘diradi. Amaliy jihatdan esa yozuv tarixini bosqichma-bosqich o‘rganish savodxonlikni shakllantirish, grafika me’yorlarini tushuntirish va tilning madaniy meros sifatidagi ahamiyatini anglashda muhimdir. O‘zbekiston sharoitida yozuv masalasi til siyosati, ta’lim va huquqiy tartibga solish bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, Konstitutsiyada belgilangan til huquqlarini amalda ta’minlashga xizmat qiladi.

Xulosa. Yozuv turlarining kelib chiqishi va taraqqiyot bosqichlari shuni ko‘rsatadiki, yozuv insoniyat tarixida bir martalik ixtiro emas, balki ijtimoiy ehtiyojlar ta’sirida bosqichma-bosqich takomillashgan tizimdir. Dastlabki belgilar predmet va harakatni bevosita ifodalagan bo‘lsa, keyinchalik ular mavhum ma’nolarni, so‘ngra nutq tovushlarini qayd etishga xizmat qila boshlagan. Shu sababli piktografik, ideografik va fonografik shakllar o‘rtasidagi farqni qat’iy uzilish sifatida emas, balki uzluksiz rivojlanish sifatida talqin etish maqsadga muvofiqdir. Yozuvning taraqqiyoti savodxonlik, boshqaruv, ta’lim va madaniy merosni saqlash bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, uning jamiyatdagi vazifasi vaqt o‘tishi bilan kengayib borgan. Shu nuqtai nazardan, yozuv tizimlarini o‘rganishda ularning grafik shakli bilan birga, tarixiy vazifasi va ijtimoiy muhitini ham hisobga olish zarur. Kelgusida yozuv tarixini o‘qitishda qiyosiy yondashuvni kuchaytirish, manbalarni tanqidiy tahlil qilish va mahalliy yozuv an’analarini umumjahon jarayonlari bilan bog‘lab o‘rganish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. Daniels P.T. The World’s Writing Systems. — Oxford University Press, 1996
3. Houston S. The First Writing. — Cambridge University Press, 2004

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.